

О. М. Мозолук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТЕМПОРАЛЬНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ СТУДІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті характеризується функціонування словосполучень прямого часу, передчасу й післячасу на матеріалі говірок Західного Поділля.

Ключові слова і словосполучення: темпоральні словосполучення, західноподільські говірки, прямий час, передчас, післячас, граматична модель.

Вивчення української діалектної мови тісно переплітається з вивченням української мови загалом, а також духовної і матеріальної культури українського народу, його побуту, звичаїв, обрядів, усної народної творчості тощо. «В самій мові нашій одбився дух нашого народу...» [9, с. 22].

І.І. Огієнко, поборник української соборності, державний, громадський, церковний діяч, один із провідних українських мовознавців, усе своє життя присвятив неньці-Україні, її народові. Особливу увагу у своїй творчій спадщині він приділив дослідженню історії української культури й української мови. Не залишились поза його увагою й питання, пов'язані з діалектним мовленням, яке ховає в собі силу найрізноманітніших мовних перлин і є джерелом цілющих, живильних соків для розвитку мови літературної — треба їх лише знати й уміти використати. «У своїй же цілості — як збірність усіх говорів нації — народна мова надзвичайно цінна й розвинена, — вона вбирає в себе всю живу історію й живу ще довгу будучину нашої мови: має багато давніх форм, відомих нам іще з перших пам'яток, має й форми нові, пізніші посталі» [7, с. 79-80].

Вплив говірок на мову літературну і, навпаки, літературної мови на народну завжди потрібний і важливий. На думку І. Огієнка, саме складня (синтаксис) — «... це та ділянка, де вплив народної мови на літературну найсильніший і найкорисніший» [8, с. 46].

Мета нашого дослідження — простежити особливості функціонування темпоральних словосполучень у західноподільських говірках української мови.

Темпоральність — це функціонально-семантичне поле, що охоплює різні мовні засоби вираження часу. У лінгвістичній літературі ще не склалася єдина система темпоральних значень. Немає цілісного їх дослідження і на основі говірок, зокрема й Західного Поділля.

Складну систему темпоральних значень виділяє З.І. Іваненко [2; 3; 4]. За її словами, макросистема часу включає прямий та відносний час. Так, прямий час характеризується заповненістю-незаповненістю, повторюваністю-неповторюваністю, точністю-приблизністю часу дії, завершеністю-незавершеністю, натомість відносний час конкретизує етапи різночасності: передчас, післячас, проміжний час [4, с. 88-134].

На сучасному етапі питанню системного опису синтаксичних одиниць-конструкцій темпорального значення з використанням нового функціонально-семантичного підходу до вивчення діалектного синтаксису присвятили свої роботи О.В. Юсікова [16] та Т.І. Сердюкова [12; 13].

Зібраний нами матеріал з західноподільських говірок дає можливість зосередити увагу на двох основних протиставленнях дієслівних словосполучень з темпоральною семантикою залежних синтаксем: 1) за ознакою прямого-відносного часу; 2) за значенням часу, що збігається з моментом мовлення, передчасу чи післячасу.

Словосполучення зі значенням прямого часу, що збігається з моментом мовлення, є досить поширеними у досліджуваних говірках.

Найбільшу групу серед них становлять словосполучення з семантикою часу, який повністю заповнений дією ($V \cdot S_a$, $V \cdot \text{через} \cdot S_a$, $V \cdot \text{на} \cdot S_a$):

1) словосполучення зі значенням неповторюваного точного проміжку часу, повністю заповненого дією без указівки на її обмеженість ($V \cdot S_a$, $V \cdot \text{через} \cdot S_a$), наприклад: *чи|кали ц|їлїї |веч|ір* (Кт); *ц|їле л|їто на|су|кон|ї* (Тр); *ї|с|о л|ї|то |на|сли |оч|їр|їд|м* (СК); *ї|де (ї|де) |до|шч |ц|їлїї |т|иж|де|ч|н* (Слб, СК, Клч, Тр, Іс, Гр, Злн, Стр, Кр, ПО, Довч, Крв, Зв, ВС, Врб, Пп, Глш); *ц|їлїї |ден| |бл|у|кали |ї| л|ї|с|ї* (Кн); *ї|с|о|ї |час| |д|умала |за| |те|бе* (Мк); *(до|шч) |ї|де |ч|ер|с|ц| |ц|їлїї |т|иж|д|ин|* (Вр, Блн, Бгв, Лс), *па|де |ч|ер|ис |ц|їлїї |т|иж|д|ин|* (Двж), *ї|де |ч|ер|ис |ц|їлїї |т|иж|д|ин| // |ц|ї|лу |н|ї|д|ї|л|у* (Пдл) тощо;

2) словосполучення, до складу яких входять темпоральні синтаксеми, що вказують на неповторюваний точний проміжок часу, повністю заповнений дією з указівкою на її обмеженість ($V \cdot \text{на} \cdot S_a$), наприклад: *н|ї|ти |на| |ц|ї|лу |н|ї|ч* (Бгв, ВС, Вр, Гм, Дбр, Кт, Пдл, Рх, ВЖ, Глз, Злн, Мк, Ост, Ст, Вл, Слбк, Крв, Пп); *пр|ї|ї|ти |на| |го|д|ин|у* (Вр, Гм, Дбр, Рп, Блн, Глз, Зл, Мк, Кр, Гк, Лт, Вл, Ів, Івн); *пр|ї|с|ї|сти |на| |хв|їл|ї|ну* (Бгв, Вр, Кт, Рп, Глз, Мк, Кр, Гк, Крн, Лс, Івн); *с|ї|сти |на| |м|ї|н|у|ту* (ПО); *пр|ї|с|ї|сти |хот| |на| |м|ї|н|у|тку* (Мдж).

Подібні словосполучення простежуємо в літературних, фольклорних та етнографічних джерелах з Поділля: *Ходив же я без (через) масниці На ті вечорниці* [6, с. 113]; *Шість день Бог творив світ* [11, с. 70]; *Цілий вік з тобою не сварився* [10, с. 580]; *Попыв він кіл'кана-ц'ят' літ* [1, с. 65]; *Буде мене, Коваленка, весь вік поминати* [15, с. 177]; *А сам піду ляжу на час, на годину* [6, с. 201]; *Де-якым людям на кілька ден' перед смертю оумэкає мову* [1, с. 19].

Серед дієслівних словосполучень із значенням передчасу у синтаксичній системі досліджуваних говірок на основі проведених спостережень можна виділити дві групи:

1) словосполучення передчасу, повністю заповненого дією ($V \cdot \text{до} \cdot S_a$), наприклад: *с|п|ати |до| |пу|лудн|а* (Івх, Вшн, Рх, Брщ); *до| об|ї|ду* (Мдж, Дбр, Бл), *го|б|ї|да* (Ржч), *во|б|ї|ду* (Слбк, Кр); *ба|ла|кати |до| |н|ї|но|чи* (Врб, Лт), *го|во|р|ити |до| |в|еч|о|ра* (Бсн), *ба|ла|кати |до| |но|чи* (Чрн); *ба|ви|тис|ї |до| |сме|р|ку* (Пер); *ба|л|у|ватис|ї |до| |ран|а* (Ск); *пос|т|ити |до| |Паски* (Врб, Вхв, См) тощо;

2) словосполучення передчасу, не повністю заповненого дією ($V \cdot \text{до} \cdot S_g, V \cdot \text{перед} \cdot S_p, V \cdot \text{під} \cdot S_a, V \cdot \text{над} \cdot S_a$, рідко $V \cdot \text{під} \cdot S_p, V \cdot \text{над} \cdot S_p$), серед яких перша модель є домінантою і вказує на найширше і недиференційоване передування в часі, а друга – менш уживана, передає дещо ближче порівняно з попередньою конструкцією передування, наприклад: *поставитис'я до зими* (Лв); *постройітис'є до воїни* (Пч); *приї'ти до воб'їду* (Пч); *приї'ти перид воб'їдом* (Лт); *приї'ти до ран'а* (Бгв, ВС, Вхв, Гм, ПП); *приї'ти під ранок* (Мш); *задр'їмати п'їд ран'а* (Чрн); *зв'їялос'а над ранок* (Рг, Хд, Гр, Ржч, ПО, НС); *приї'ти над ран'ом* (Вл); *зас'нути над досв'їтком* (Ів); *зас'нути п'їд ранком* (Стр, Мдж, Мш, рідше – Клб).

Значення «найближчого передчасу» з відтінком співвіднесеності дій з проміжком часу [4, с. 100] репрезентовано найменш уживаним словосполученням $V \cdot \text{проти} \cdot S_g$: *сп'ївати прот'їу ночи* (ВЖ, Гр, Злн, Скл, Бр, ПП, Ямп, Брщ, Ск), *п'роти ночи* (Гм, Рг, Хд, Кч, Лт, Св, Вл, Хпт).

Такі ж словосполучення трапляються і в подільських народних піснях, казках, прислів'ях, етнографічних і літературних записях, якот: *А я звикла до полудня спати* [6, с. 227]; *До Дмитра дівка хитра...* [10, с. 622]; *Так довелося ждати аж до вакацій* [11, с. 57]; *... орут до полудня* [5, с. 152]; *Передь литургією мальчики ходять «по хатахъ засівать»* [1, с. 1]; *... проте іноді ще перед палючим і сніг розтає* [11, с. 100]; *Під вечір збралася до нашого дому уся Тодорчина родина* [6, с. 23]; *Надвечір прийшла мати з поля* [11, с. 38]; *Куди ви проти ночі?* [11, с. 123]; *Пін під вечір сповідав, А дід вночі дуба дав* [14, с. 315]; *Над дньом жид пробудився* [5, с. 134] і под.

Серед словосполучень з семантикою післячасу теж виділяємо дві групи, а саме:

1) словосполучення з семантикою післячасу, що повністю заповнений дією ($V \cdot \text{від} \cdot S_g, V \cdot \text{з} \cdot S_g$), наприклад: *в'їтпочи'вати спо'лудн'є* (Чрн); *в'їди'хати в'їт по'лудн'а* (Ржч, Івш, Івн); *в'їди'хати з об'їда* (Лв); *в'їди'хати з го'б'їда* (Крв); *в'їтпочи'вати спо'лудн'є // в'їт по'лудн'є* (Ів), *спо'лудн'а // од'мо'лудн'а* (Св); *си'д'їти від ран'є* (Хр, Мш); *си'д'їти зран'їє* (Крм, Чрн); *сапати в'їд ранку / ран'а* (Яр); *ї'читис'я з осени* (Кн, Рх, Рг, ВП, Злн); *ї'читис'ї с першого вересн'ї* (Лт); *ї'читис'я в'їд'м першого верисн'а* (Дж);

2) словосполучення з семантикою післячасу, не повністю заповненого дією ($V \cdot \text{через} \cdot S_a, V \cdot \text{за} \cdot S_a$, рідко $V \cdot \text{в} \cdot S_a, V \cdot \text{після} \cdot S_g, V \cdot \text{по} \cdot S_p$, рідко $V \cdot \text{з} \cdot S_g$), наприклад: *приї'хати чериз дв'ї годин'ї* (См, Ямп); *приї'хати за дв'ї годин'ї* (Кн, Зл, Хр, Вл, Бр, Брщ, ПП, Дж, МП); *при'ї'ти чериз' час* (Гр, Кп, Зк); *приї'ти чериз' годину* (Вр, Гм, Дбр, Глз); *прип'лентатис'ї за тижде'н'* (Вл); *прич'лапати чериз' не'д'їлу* (Кн); *прип'лентатис'ї за м'їс'яц' // у м'їс'яц'* (Брщ); *приї'хати чериз тиждин' // за тиждин' // у тиждин'* (Двж); *приї'ти п'їсл'а го'б'їду* (Крв), *по по'лудн'у* (Брщ), *з об'їду* (Хр, Гм, Хд, Івн, Врб), *по об'їд'ї* (Лс, Пр, Втк, Вл); *приї'хати п'їсл'а сват* (с'ват) (Км), *по св'єтах* (Ів), *з'є с'ват* (Пс) та інші.

Моделі аналізованих словосполучень такого типу є характерними також для мови фольклору, літературних джерел з Поділля: *Ой ми вчера із вечера їхали к дівці* [6, с. 34]; *А вчера звечера сім годин не спала* [6, с. 108]; *По обіді виходять із-за столу* [14, с. 114]; ... *співаєтьця описля первої застави* [6, с. 61]; *Все йшло як треба; по косовиці жнива наставали, як і щороку* [11, с. 42]; *Після обіду прийшов Ковинський...* [11, с. 141]; ... *на четвертім році по весіллі й богу душу віддала* [11, с. 243] тощо.

Отже, досліджуваний говірковий матеріал з Західного Поділля дає можливість виділити й охарактеризувати семантичні групи словосполучень прямого часу, передчасу, післячасу, кожна з яких репрезентована різною кількістю граматичних моделей.

Список скорочень назв населених пунктів:

- Бгв — Баговиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Бл — Біла Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
- Блн — Балин Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Бр — Борішківці Борщівського р-ну Тернопільської області;
- Брщ — Борщівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
- ВЖ — Великий Жванчик Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Вл — Волиця Гусятинського р-ну Тернопільської області;
- ВП — Велика Побійна Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Вр — Врублівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Врб — Вербка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- ВС — Велика Слобідка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Втк — Вітківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Вхв — Вихватнівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Вшн — Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
- Гк — Гуків Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
- Глз — Голозубинці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Глш — Глушківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;
- Гм — Гуменці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Гр — Гірчична Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Дбр — Добровілля Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Двж — Довжок Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Днс — Дністрове Борщівського р-ну Тернопільської області;
- Зв — Завалійки Волочиського р-ну Хмельницької обл.;
- ЗК — Зелені Курилівці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
- Зл — Залісці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Злн — Зеленче Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
- Ів — Іванків Борщівського р-ну Тернопільської області;
- Івн — Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
- Івх — Івахнівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
- Івш — Івашківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
- Іп — Івано-Пусте Борщівського р-ну Тернопільської області;
- Клб — Колибайка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Клч — Кульчівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Км — Куманів Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
- Кн — Князпіль Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
- Кп — Капустяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
- Кр — Карижин Вінковецького р-ну Хмельницької обл.;
- Крв — Криваченці Волочиського р-ну Хмельницької обл.;

Крм — Кормилече Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Крн — Корначівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;
Кт — Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Кч — Кочубіїв Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Лв — Левківці Волочиського р-ну Хмельницької обл.;
Лс — Лісоводи Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
Лт — Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Мдж — Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.;
Мк — Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
МП — Мельниця-Подільська Борщівського р-ну Тернопільської області;
Мш — Мушкатівка Борщівського р-ну Тернопільської області;
НС — Нове село Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;
Ост — Осташки Хмельницького р-ну Хмельницької обл.;
Пдл — Пудлівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
ПО — Пилипи-Олександрівські Винківського р-ну Хмельницької обл.;
Пр — Проскурівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;
Пс — Песець Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
Пср — Писарівка Волочиського р-ну Хмельницької обл.;
Пч — Почапінці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Рг — Рагізна Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Ржч — Ружичанка Хмельницького р-ну Хмельницької обл.;
Рп — Ріпинці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Рх — Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Рхн — Рахнівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
Св — Свіршківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Ск — Скіпче Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
СК — Слобідка Кульчівецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Скл — Соکیلце Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
Слб — Слобідка Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
Слбк — Солобківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.;
См — Смотрич Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.;
Ст — Степанівка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Стр — Струга Новоушицького р-ну Хмельницької обл.;
Тр — Тарасівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Ус — Устя Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Хд — Ходорівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.;
Хпт — Хоптинці Городоцького р-ну Хмельницької обл.;
Хр — Хропотова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Ямп — Ямпільчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.;
Яр — Яромірка Городоцького р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел:

1. Быть подолянь, издаваемъй К. Шейковскимъ. — Киевъ, 1860. — Т. 1. — Вып. 2. — 74 с.
2. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові: Посібник для студентів-філологів. — Чернівці, 1967. — 62 с.
3. Іваненко З.І. Прийменникові конструкції часу в сучасній українській мові: Посібник для студентів-філологів. — Ч. II. — Чернівці, 1969. — 69 с.
4. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. — К. — Одеса: Вища школа, 1981. — С. 88-134.
5. Левченко М. Казки та оповідання з Поділля: В записках 1850-1860 рр. — К., 1928. — Вып. 1-2. — 598 с.
6. Народні пісні в записках Степана Руданського. — К.: Музична Україна, 1972. — 292 с.

7. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд. М.С. Тимошик. — К.: Либідь, 1995. — 296 с.
8. Огієнко І. Складня української мови. — Жовква, 1935. — Ч. I. — 196 с.
9. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Видавництво книгарні Є. Череповського, 1918. — 272 с.
10. Приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. — К., 1993. — 768 с.
11. Свидницький А.П. Люборацькі. — К.: Дніпро, 1984. — 297 с.
12. Сердюкова Т.І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східно-слобожанських говірках: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. — Запоріжжя, 2002. — 20 с.
13. Сердюкова Т.І. Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східно-слобожанських говірках: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Інститут української мови. — К., 2002. — 197 с.
14. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях. — К., 1998. — 404 с.
15. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русской край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-западный отдѣлъ / Матеріали изслѣдованія, собранные д. чл. П.П. Чубинскимъ. — С.-Петербургъ, 1872. — Т. 3. — 488 с.
16. Юсікова О.В. Из спостережень над синтаксисом // Говірки Чорнобильської зони: Системний опис / П.Ю. Гриценко, Г.В. Воронич, Л.І. Дорошенко та ін. — К.: Довіра, 1999. — С. 66-108.

In this article we characterise the functioning of word combinations with meaning of direct (exact) time, with meaning of previous time, with meaning of past time on the material of dialects of the Western Podillia.

Key words and word-combinations: temporal word combinations, dialects of the Western Podillia, words with meaning of direct (exact) time, words with meaning of previous time, words with meaning of past time, gramatical model.

Отримано: 3.09.2009 р.

УДК 011(477)(092):371

Т. Ф. Москвіна

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОГЛЯДИ ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЙОГО СПОДВИЖНИКІВ ЩОДО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

У статті розкриваються погляди Івана Огієнка, Михайла Грушевського, Софії Русової та Григорія Ващенка щодо розвитку національної школи, які актуальні і в наш час — час відродження незалежної України.

Ключові слова і словосполучення: національна система освіти, незалежність, Україна

Боротьба українського народу за відродження національної школи велася протягом ХІХ та початку ХХ століття і увінчалася успіхом восени 1917 року. Почалася розбудова національної системи освіти.

Великий внесок у цю благородну справу зробив Іван Огієнко — видатний вчений, педагог, державний, громадський і культурний діяч, який одним з перших відстоював ідею національної школи.